

**Angelina Chipeva**

(Sofia University St. Kliment Ohridski, Faculty of Philosophy, Cultural Studies)

**Abstract:** This study traces the activities of the Centre for New Goods and Fashion (CNGF) in relation to the introduction and establishment of fashion trends in women's clothing in 1960s Bulgaria. The author analyses the role of the Centre with respect to the development of the garment industry during that period and the growth of the movement for a new socialist way of life. The objective of the study is to reveal in what ways and to what extent the socialist government exercised control not only on clothing production but also on the fashion trends and tastes of Bulgarian women.

**Ангелина Чипева**

(София, СУ „Св. Климент Охридски“, Философски факултет, специалност „Културология“)

## **Центърът за нови стоки и мода като институт за борба със стихийността в шивашката промишленост и с вкусовата дезорганизация на населението в България през 60-те години на XX век**

Настоящият текст разглежда създаването и основните аспекти от дейността, свързани с модата и облеклото, на създадения в началото на 60-те години на миналия век Център за нови стоки и мода, като се взима под внимание както състоянието на шивашката промишленост в страната, така и развиващото се *широко движение за нов социалистически бит*<sup>1</sup>, в контекста на което идеологическият фокус и политиката на режима се насочват трайно към света на вещите и всекидневния живот на хората. Целта е да се разкрие как през посочения период управляващата партия организира институционално и се стреми да контролира производството на облекло и аксесоари, модните тенденции и потребителските нагласи на гражданите.

### **I. Състояние на шивашката промишленост в края на 50-те и началото на 60-те години на XX век**

Според официалните данни към края на 1959 г., в шивашката промишленост са заети 10% от трудещите се в страната, а нейните изделия представляват 7% от общия обем на промишлената продукция<sup>2</sup>. Но това, оказва се, далеч не е в състояние да задоволи непрекъснато нарастващите нужди и изисквания на населението от качествено и разнообразно готово облекло, тъй като, макар на територията на страната да има не

<sup>1</sup> Леви, И. Широко движение за нов социалистически бит. Издателство на НС на ОФ, С., 1969

<sup>2</sup> ЦДА, ф. 136, оп. 30, а.е. 260, л. 1: Постановление №252 на МС от 16.11.1960 за състоянието и развитието на шивашката промишленост.

малък брой големи държавни и кооперативни предприятия с висока производителност на труда и добро качество на изделията, в повечето населени места действат *стихийно дребни и нерентабилни работилници*<sup>3</sup>, които трудно могат да бъдат модернизирани и в тях да се внедри съвременна организация на труда. Друг много съществен проблем е, че при тази организация на производството на шивашки изделия е невъзможно да се осигури следването на *правилната* насока в модната линия, а се следват остарели стандарти, които вече не задоволяват вкусовете на гражданите. За това свидетелства и твърде бедната номенклатура на предлаганите по това време основни шивашки изделия и особено на облеклото. Документите изброяват 32 вида вълнено, 43 памучно и само 10 вида копирено облекло за мъже, жени и юноши/деца, които твърде си приличат по отношение на основната концепция за външния вид<sup>4</sup>. Дамските артикули, които в случая са в центъра на изследователския интерес, се свеждат до следните: вълнени – костюми, палта и манта, къси жакети, рокли и джемпъри\*, поли и блузи; памучни – пеньоари, пижами, нощници, шлифери, якета и отново рокли, джемпъри, поли и блузи; копринени – пижами, комбинезони, рокли, джемпъри и блузи\*.

Състоянието на шивашката промишленост и предлаганите от нея изделия, така както току-що бяха описани, не са в състояние да удовлетворят стремежа на управляващите до 1980 година – конфекцията да задоволява най-малко 80 % от потребностите на населението от облекло<sup>5</sup>. В опит да промени и подобри положението Министерският съвет (МС) постановява шивашката конфекция да се изработва само в 65 от съществуващите до този момент предприятия<sup>6</sup>, които до края на 1962 година трябва и да се специализират\*. Осъществяването на тази задача е поверено на Държавната планова комисия, Комитета по промишлеността, Централния съюз на трудово-производствените кооперации, Министерство на вътрешната търговия (МВТ) и съответните окръжни народни съвети<sup>7</sup>. Особено важен момент във връзка с тук разглеждания въпрос е, че МС решава да включи шивашката конфекция в централизирания стоков фонд, заявявайки по този начин съвсем недвусмислено принадлежността на нейните изделия и особено на облеклото към кръга на *ония стоки и вещи, имащи изключителна важност за идеологията*<sup>8</sup>, които често биват натоварвани с твърде отговорната задача *да изразяват най-високи нейни смисли*<sup>9</sup>, откъдето произлиза и необходимостта за особени *грижи и внимание* по отношение на

<sup>3</sup> Пак там.

<sup>4</sup> Пак там, л. 14-16 и Еленков, И. Културният фронт, София, ИД “Сиела”, 2008, с. 249

\* Джемпърът е лек дамски костюм, обикновено без подплата.

\* Прави впечатление, че панталонът липсва в посочената номенклатура.

<sup>5</sup> ЦДА, ф. 136, оп. 30, а.е. 260, л. 2 : из Постановление №252 на МС от 16.11.1960.

<sup>6</sup> За пълния списък на тези предприятия виж: ЦДА, ф. 136, оп. 30, а.е. 260, л. 9-10 : из Постановление №252 на МС от 16.11.1960.

\* Като продължение на тази линия, но предписващо по-конкретни действие, се издава Постановление № 16 на МС от 08.02.1962 г. за специализиране и окрупняване на шивашките предприятия, изработващи готови облекла. ЦДА, ф. 537, оп. 3, а.е. 2, л. 47 и следв.

<sup>7</sup> Пак там, л. 2

<sup>8</sup> Еленков, И. цит. съч., с. 249

<sup>9</sup> Пак там, с. 240

тяхното проектиране, производство, разпространение и пропагандиране сред населението. По тази линия Постановление № 252 на МС от 16.11 1960 г. подчертава тясната връзка, която трябва да се установи между предприятията за конфекция и създаденият само няколко месеца по-рано Център за новите асортименти на стоките и модата (ЦНАСМ)<sup>10</sup>. Последният отразява опита на режима да отговори, но и да овладее, непрекъснато нарастващото желание на населението да консумира повече и по-разнообразни, по-красиви и по-качествени стоки. За целта Центърът трябва внимателно и целенасочено да организира разработването и внедряването в производството на нови артикули в сферата на хранителната и нехранителната промишленост. Съдейки по самото наименование на института, обект на особени грижи са въпросите, отнасящи се до облеклото на гражданите. Всъщност, Центърът за новите асортименти на стоките и модата е замислен като институцията, която трябва да създава и разпространява *социалистическата мода* в България през 60-те години на миналия век.

## **II. Създаване на Центъра за нови стоки и мода и основни документи, регламентиращи структурата и дейността му**

Основните задачи на Центъра за новите асортименти на стоките и модата, свързани с разглежданата тук проблематика, са определени още с Постановление № 124 на МС от 14.05.1960 г, отнасящо се до учредяването на институцията. Според този документ, Центърът се създава като междуведомствена организация, отделна юридическа личност на бюджетна издръжка, сред основните задачи на която е *да направлява развитието на модата и да подобрява културата на облеклото*<sup>11</sup>. В ЦНАСМ участват представители от Министерство на вътрешната търговия, Комитета по промишлеността, Министерство на външната търговия, Комитета по техническия прогрес, Българската търговска палата, окръжните и градски промишлени управления в София, Пловдив и Варна, окръжните търговски предприятия в същите градове, а със съгласието на гореизброените има и участници от Централния кооперативен съюз на трудово-производителните кооперации и Съюза на българските художници (СБХ)<sup>12</sup>. Икономическото и стратегическото ръководство на ведомството е поверено на министъра на вътрешната търговия, председателя на Комитета по промишлеността и председателя на Българската търговска палата, а оперативното – на директора на Центъра.

Няколко години по-късно с Постановление № 19 на МС от 28.01.1963 г., отнасящо се до организиране производството и продажбата на луксозни и модни стоки, институцията се преименува на Център за новите стоки и модата<sup>13</sup>. Съгласно този

<sup>10</sup> ЦДА, ф. 136, оп. 30, а.е. 260, л. 5: из Постановление №252 на МС от 16.11.1960.

<sup>11</sup> ЦДА, ф. 537, оп.1, а.е.1, л. 10. Постановление № 124 на МС от 14.05.1960 относно създаване на Център за новите асортименти на стоките и модата.

<sup>12</sup> Пак там, л. 10-11

<sup>13</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 3, а.е. 2, л. 16 из Постановление №19 на МС от 28.01.1963 г. относно организиране продажбата на луксозни и модни стоки.

документ задача на Центъра е да определя кои стоки са *луксозни и модни*<sup>\*</sup>, да утвърждава техните отраслово-технически норми, а заедно с Централното търговско предприятие по търговия на едро да определя точното количество и срок за производство им<sup>14</sup>. След още няколко месеца излиза Постановление № 65 на МС от 28.05.1963 г. – *За решаване на проблемите на промишлената естетика и художественото проектиране, конструиране и оформление на промишлените стоки* – което отнема самостоятелния статут на Центъра и го поставя под ръководството на Комитета по леката промишленост и ограничава дейността му само до сферата на хранителните стоки, тъканите, облеклото и стоките за бита<sup>\*</sup>.

Основополагащото 124-то постановление на МС от 14.05.1960 г. определя като една от основните задачи на Центъра за нови стоки и мода преглеждането и одобряването на нови изделия (в това число, платове, облекло, обувки и др.) за народно потребление, които предлагат различните производствени предприятия. Одобряването на даден артикул е един твърде дълъг и сложен процес, основно поради обстоятелството, че Центърът, както и останалите социалистически институции, се отличава с особено тежкия си бюрократичен апарат. Трудностите всъщност започват още от съответното предприятие, в което действа художествено-технически съвет, който разглежда новите предложения за десени, разцветки, модели и т.н. Одобрените на това ниво мостри се изпращат в Центъра, където се прегледат от определени отраслови комисии, назначени от министъра на вътрешната търговия<sup>15</sup>. Приемането на нови артикули се съгласува с председателя на Комитета по промишлеността и представители на СБХ, а цените им се определят от Министерството на вътрешната търговия и Министерството на финансите. Одобрените нови стоки следва задължително да започнат да се произвеждат, а след това да се представят и на търговските организации. Към самия Център следва също да функционира Художествен съвет, който да се събира веднъж на три месеца, за да обсъжда новите образци, които, при одобрение, да бъдат внедрени в производството, а също така да види вече произведени стоки и да прецени работата на предприятията. В състава му влизат представители на Министерството на вътрешната търговия, Комитета по промишлеността, Министерството на външните работи,

---

\* Документът за съжаление не посочва никакви по-определени критерии, по които да става това. За сметка на това пък е ясно свидетелство за неравенствата и разслоенията в социалистическото общество по това време. Има справки обаче, които съдържат списъци на одобрените за всяко луксозни стоки, в това число и дамско облекло. За съжаление, те също просто изброяват артикулите например през 1964 г. за луксозна и модна женска дреха се смята костюмът “Елица”, но не е ясно точно как изглежда и защо е луксозен. Понякога пък просто се дава само бройката на обявените за луксозни дамски облекла например пак през същата ДИП “Дружба” – Варна ще произвежда 4 модела луксозни дамски манта. В рамките на една година са одобрени и определени като луксозни 172 модела дамско и мъжко облекло. За по-подробно виж: ЦДА, ф. 537, оп. 1, а.е.15, л. 251-256. Справка за одобрени от Центъра нови луксозни стоки за времето от 01.01. до 31.12. 1964 г.

<sup>14</sup> Ежегодната продукция на тези стоки да бъде до 10% от общия планов обем на съответните видове. ЦДА, ф. 537, оп. 3, а.е. 2, л. 15 из Постановление № 19 на МС от 28.01.1963.

\* До този момент ЦНСМ е извършвал и дейности, свързани с електропромишлеността, металообработването и пластмасите, които сега преминават към Центъра за промишлена естетика и художествено проектиране и конструиране. Последният е новоучредена институция към Комитета по машиностроене. За повече информация виж: Еленков, Ив. Цит. съч., с. 255-256

<sup>15</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 3, а.е. 4, л.5 из Правилник за устройството, задачите и дейността на ЦНАСМ от 1960 г

Министерството на просветата и културата, Комитета по технически прогрес, БАН, СБХ, Комитетът на демократичните жени и Българската търговска палата<sup>16</sup>.

Освен това Центърът има право да организира и поддържа свои *асортиментно-експериментални бази*<sup>17</sup>, където да разработва образци, кройки, чертежи и модели, с които да снабдява производствените предприятия, както и да подпомага последните в усвояването на новите асортименти. По преценка на Министерство на вътрешната търговия може да открива и магазини и щандове, където да продава част от своята продукция\*. Документите предписват на Центъра още да централизира издаването на информационни бюлетини, списания и други пропагандни материали, да организира ревюта, изложби, конференции, панаири, на които да запознава както търговците и специалистите, така и обикновени граждани с новостите в модата и останалите сфери на бита, като по този начин формира у тях определен вкус и нагласи към облеклото. Също така посредством Българската търговска палата ЦНСМ трябва да поддържа връзка с търговските представителства на страната в чужбина както и с чуждестранни институции със сходна дейност, чрез които може да се снабди с мостри, проспекти и други необходими материали, които да допринесат за подобряване на основната му дейност. Изложените дотук общи задачи и задължения на Центъра, важат в частност и за модата и облеклото. Всеки плат, десен, разцветка или модел подлежи на одобряване, а в определен момент се появява и на изложба, ревю или в някой информационен бюлетин или моден журнал. Технологии и идеи (макар и адаптирани и преформулирани) за производството на нови видове облекла също се черпят от чуждестранни източници. Все пак *сътворяването* на модата от ЦНСМ има и някои свои специфични черти, които го разграничават от производството на останалите стоки за народно потребление. Една такава особеност е, че модната линия, която Центърът създава и се стреми да разпространява, е тясно свързана с участието му в Постоянната работна група по въпросите на културата на облеклото при СИВ и в Международните конгреси на модата. Тъй като това обстоятелство е важно за разбирането на следващите етапи от създаването на съответния моден артикул, тук ще му бъде обърнато малко по-специално внимание.

### **III. Центърът и Постоянната работна група по култура на облеклото при СИВ или за създаването на модните тенденции**

Всяка година постоянната работна група разглежда и обсъжда цветовете, материите, модната линия и силуета на облеклото, както и допълващите го аксесоари.

Разискванията се провеждат на базата на предварително изработени колекции от

---

<sup>16</sup> Пак там, л.5

<sup>17</sup> ЦДА, ф. 537, оп.1, а.е.1, л. 10. Постановление № 124 на МС от 14.05.1960 относно създаване на Център за новите асортименти на стоките и модата.

\* В София е имало такъв магазин на ул. "Леге" № 4, но прегледаните документи не предоставиха подробна информация за дейността и клиентите му. Само в списание *Реклама* (1969, бр.4, стр. 15) по повод на откриването му се казва, че "Той ще помага за задоволяване на нарасналите нужди на гражданите и същевременно ще бъде компас, по който те ще сверяват чувството си за хармония и естетика в облеклото".

всички страни участнички. Облеклата се разглеждат и оценяват тематично – всекидневни, спортни, за отдых, официални. Колекцията, която дадена страна представя, обикновено се избира чрез провеждането на конкурси, които *мобилизират творческите възможности на художниците-десенатори и техническите специалисти*<sup>18</sup>. За последните, поне в България, не би могло да се каже, че притежават истинска творческа свобода, доколкото ЦНСМ им дава предписания по отношение на цветовете, техните съчетания, десените, тъканите и т.н., които трябва да използват в своята работа<sup>19</sup>, като задължително трябва да бъдат включени и образци, разработени на базата на народното творчество<sup>20</sup>. Друг интересен момент, свързан с тези мероприятия е, че в тях имат право да участват само художници и технолози, работещи в Държавните текстилни и трикотажни предприятия. Важно да се подчертае е и обстоятелството, че едно подобно събитие се провежда много преди момента, в който трябва да бъде представена съответната колекция. Например облеклото и аксесоарите, които трябва да бъдат показани пред Постоянната работна група (ПРГ) при СИБ през 1971 се определят на конкурс, чието провеждане трябва да стане най-късно до 15.08. 1969 г.<sup>21</sup> Все пак употребата на термина *конкурс*, донякъде напуска за наличието на определен състезателен елемент, за търсенето на нещо ново и различно. Това усещане обаче се загубва, когато се говори за Международните\* конгреси на модата. Всъщност до 1956 г. тези мероприятия също се наричат *конкурси*, но от 1957 г., започва да се използва терминът *конгрес*<sup>22</sup>. Неговата употреба като че ли препраща към идеологическата концепция, според която социалистическата мода, за разлика от капиталистическата, се създава в резултат на внимателно обмисляне, търсене и обсъждане от страна на десетки художници и моделиери. На всеки конгрес страните участнички представят определен брой нови облекла, памучни, копринени, вълнени и други видове тъкани, които би трябвало да са подбрани така, че да отговарят на реалните възможности на производството и да могат до една година да станат достъпни за гражданите. Представянето на всяка колекция е съпроводено с доклади, засягащи особеностите, цветовете, модната линия и тъканите на различните облекла. Освен това за специалистите се организират специални кръжоци, където се изнасят различни доклади. Например на XI Международен конгрес на модата, проведен в София през 1960 г., се обсъждат следните теми – *За младежта от 16 до 18 години подходящо облекло и естетическо възпитание, Нова технология на производствения процес в обущарската промишленост, Модата и културата на обличането* и други<sup>23</sup>. Международните конгреси се отразяват в списанията и вестниците от периода, като в

<sup>18</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 1, а.е. 49, л. 26 из План за изготвянето от ЦНСМ на колекция за ПРГ при СИБ за 1971 г.

<sup>19</sup> Пак там

<sup>20</sup> Пак там, л. 27

<sup>21</sup> Пак там, л. 26

\* Макар да се употребява терминът *международен*, в тези конгреси участват представители само от социалистическите страни.

<sup>22</sup> Bartlett, Dj. Fashion East: The Spectre that haunted Socialism, Massachusetts Institute of Technology, 2010, с. 158

<sup>23</sup> Лада, 1960, бр. 2, с. 20

материалите неизменно се подчертават добрите отношения, приятелските дискусии и творческото съревнование между участниците в делегациите, а също така и тяхното единство по отношение на модната линия<sup>24</sup>, която в детайлите си трябва да е съобразена с природните условия и културните особености на всеки народ.

Решенията от заседанията на ПРГ за културата на облеклото при СИБ и Международните модни конгреси служат като основна, но, както ще стане ясно след малко, не и единствена отправна точка при по-нататъшната работа на ЦНСМ.

#### **IV. За използването на западния опит и някои конкретни мероприятия и средства за подобряване на модата**

Макар внимателно и *критично*, в работата на Центъра се използват мостри и умения, придобити вследствие на посещението на негови специалисти на изложби, панаири и конференции, провеждани предимно в социалистическите, но и в някои капиталистически страни. Например през 1965 г. един служител е бил командирован за 10 дни, за да посети международните панаири за текстил и текстилно машиностроене в Милано, Хановер и Виена. През същата година са посетени и пролетния и летния международен панаир в Лайпциг, международния текстилен панаир в Лесковац (Югославия)<sup>25</sup>, а през 1967 г. отново е посетен панаира в Милано с цел запознаването с новостите в конфекцията и бельото, и закупуването на образци<sup>26</sup>. Придобитата по този начин информация ЦНСМ използва, за да осъществи основните си задачи, които са свързани с преодоляването на *стихийността* в производството на шивашките и текстилните предприятия. За тази цел се организират нарочни мероприятия, които трябва да запознаят специалистите с особеностите на новата модна линия, цветовата гама и т.н. Така например през месец юни 1962 г. Центърът организира заседание за представители на промишлените и търговските организации, за да ги запознае подробно със становищата от последната среща на ПРГ. Освен това е отпечатана специална брошура, съдържаща подробни обяснения и чертежи на новите модели, която е разпратена до всички моделиери и ръководители на шивашки предприятия в страната<sup>27</sup>. ЦНСМ организира и извършва и други дейности, имащи за цел да подпомогнат внедряването на нови модни артикули. През същата 1962 г. от модните бази към Центъра са изпратени 27 моделиери в 40 предприятия от шевната промишленост, където оказват помощ при проектирането на модели, конструирането на облекла и разработването на нови технологии за работа. Отделно от това в други 24 предприятия са организирани курсове за повишаване нивото на квалификация на работниците<sup>28</sup>. В помощ на предприятията, които разполагат с достатъчно квалифицирани кадри пък се изработват скици и кройки за различни видове дрехи<sup>29</sup>. Работи се още за повишаване нивото на художниците и десенаторите в текстилните

<sup>24</sup> Това може да се види например в *Лада*, 1960, бр. 2, с. 18-20; *Асортимент и мода*, 1961, бр. 2, с. 14

<sup>25</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 2, а.е. 56, л. 1-2 из План за командировки на специалисти в чужбина за 1965

<sup>26</sup> Пак там, л. 9 из План за командироването на специалисти в капиталистическите страни през 1967

<sup>27</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 1, а.е. 15, л. 79 из Доклад за работата на ЦНСМ за 1962

<sup>28</sup> Пак там, л. 80

<sup>29</sup> Пак там

предприятия, като им се изнасят лекции от специалисти от Художествената академия и СБХ<sup>30</sup>. През разглежданото десетилетие ЦНСМ организира и провежда редица подобни мероприятия, за да запознае производствените предприятия и търговските организации с насоките, които трябва да поемат текстила и конфекцията. В осъществяването на тази дейност Центърът разчита много на Мострената тъкачница и Дома за култура на облеклото към института, където се разработват мостри за нови тъкани, десени и разцветки, проектират се нови модели облекло и се проверява пригодността им за масово производство. Постепенно през годините, особено след 1965 г., към ЦНСМ се разкриват още експериментални поделения. Такива са ЦНСМ Лада в София, чиято задача е да експериментира и произвежда дамски и мъжки облекла от текстил, обувки и чанти. Създава се като модна къща със заповед на министъра през пролетта на 1967 г.; ЦНСМ Албена – Сливен, основано през пролетта на следващата 1968 г. като филиал на модна къща *Лада* и има същите задачи като нея; ЦНСМ *Боряна* – Червен бряг, учредено със заповед № 869 от 07.05.1968 г. на министъра на леката промишленост, за да изпробва нови трикотажни облекла; ЦНСМ *Vega* – Плевен, създадено през пролетта на 1969 г. с предмет на дейност експериментиране и производство на обувки и чанти<sup>31</sup>.

Като следствие от описаните по-горе мероприятия, броя, профила и дейността на поделенията към Центъра, би трябвало да се очаква постигане на значително развитие и подобрене в областта на модата както по-отношение на линията и стила, така и на качеството при производството. На практика обаче това не се случва, макар ЦНСМ да предоставя на производствените предприятия не малко образци. Причините за това са много, от различен характер и изискват по-специално внимание, затова е най-добре да бъдат разгледани в отделна част в рамките на настоящата глава.

## V. План и изпълнение: слабите места в системата и призивите към бъдещето

Освен мостри, ЦНСМ разработва и насочващи колекции, които трябва да оказват въздействие върху вида и изработката на артикулите, които предприятията представят за одобрение пред отрасловите комисии и Художествения съвет при Центъра. Одобрените мостри трябва да се внедрят в производството и да се предлагат за договаряне с представителите на търговията на вътрешните мострени изложби, които се провеждат два пъти годишно (май и ноември) в Пловдив, като търговците получават предварително от предприятията мострени картели, съдържащи информация както за новите артикули, така и за стари, чието производство ще продължи и през следващата година<sup>32</sup>. В печата се набляга на голямото разнообразие от нови стоки, които се показват на тези изложби, а договорените количества от тях често се представят като *значителни*<sup>33</sup> и дори *внушителни*<sup>34</sup>. От друга страна обаче, съвсем не са малко и

<sup>30</sup> Пак там, л. 78

<sup>31</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 2, а.е. 61, л.6, из Докладна записка от инж. Стоян Жулев заместник-министър на леката промишленост до министъра на леката промишленост Дора Белчева

<sup>32</sup> *Асортимент и мода*, 1962, бр. 1, с. 11

<sup>33</sup> *Асортимент и мода*, 1961, бр. 3, с. 1

материалите, в които се подчертава и неразбирането, инертността и незаинтересоваността на някои търговци по отношение на модните стоки, както и това, че много предприятия продължават с години да произвеждат все едни и същи артикули в десени и разцветки, които отдавна са омръзнали на гражданите, а някои от тях освен това са и некачествено изработени<sup>35</sup>. Особено незадоволително през целия период остава качеството на конфекцията, въпреки че ЦНСМ провежда редица мероприятия за проучване и установяване на единна теория за конструиране на облеклото, която да се прилага във всички предприятия на шивашката промишленост в страната, а съвместно с БАН провежда и антропометрични изследвания на населението, така че произвежданото облекло да отговаря колкото е възможно по-точно на ръста и телосложението на гражданите<sup>36</sup>. Особено голям проблем при производството на готово облекло е и твърде лошото качество на спомагателните материали, като подплатата, канавацата и ватата, които при изпиране например се свиват или разширяват и силно деформират дрехата<sup>37</sup>.

Официалните документи също често обръщат внимание на обстоятелството, че от многобройните модели, десени, разцветки, които Центърът предоставя на производствените предприятия посредством Мострената тъкачница, експерименталните си поделения или внася от чужбина, на пазара се предлага само един твърде незначителен процент<sup>38</sup> (всъщност не повече от 10%)<sup>39</sup>. Документите също както и медиите посочват като причини за това консерватизма и непознаването на развитието на модата от страна на представителите на някои Окръжни търговски предприятия<sup>40</sup>, както и с обстоятелството, че много предприятия се стремят да опростяват моделите и да поддържат едносерийното производство, което е икономически най-изгодно за тях<sup>41</sup>.

Тук на преден план излиза въпросът за т.нар. *художествен брак* или *вехториите*, както ги нарича Тодор Живков<sup>42</sup>. Това са стоки, в това число, разбира се, тъкани, облекла, обувки и други аксесоари, които, макар да се отличават с отлично качество, да са

<sup>34</sup> *Асортимент и мода*, 1962, бр. 1, с. 11

<sup>35</sup> Например в: *Асортимент и мода*, 1961, бр. 2, с. 12; *Работническо дело*, 1961, бр. 195, с.2; *Жената днес*, 1965, бр. 5, с. 14

<sup>36</sup> Още от цитираното вече Постановление № 16 на МС от 08.02.1962 за специализиране и окрупняване на шивашките предприятия предвижда БАН да извърши антропометрическо измерване на населението от всички възрасти, за да се установят необходимите данни за мерките на облекла, обувки и шапки. Въз основа на тях ЦНСМ трябва да изработи пълни размерни таблици, които да служат при производството съответните артикули. Постановлението предвижда това да се случи да края на 1964 г. Виж: ЦДА, ф. 537, оп. 3, а.е. 2, л. 52; На практика тя приключва малко по-късно през 1965 г. Виж: ЦДА, ф. 537, оп.1, а.е 15, л. 144–148 Годишен отчет на научноизследователската група по конструиране на облекло за 1965

<sup>37</sup> *Асортимент и мода*, 1962, бр. 4, с. 13

<sup>38</sup> ЦДА, ф. 537, оп.1, а.е. 15, л.82 из Доклад за работата на ЦНСМ за 1962

<sup>39</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 2, а.е. 20, л.2 из Доклад от инж. Йордан Трифонов, главен директор на ЦНСМ, до министъра на леката промишленост Дора Белчева относно създаване на орган за художествен контрол по асортимента на леката промишленост към ЦНСМ (22. X. 1969 г.)

<sup>40</sup> ЦДА, ф. 537, оп.1, а.е. 15, л.43 из Доклад за работа на ЦНАСМ за 1961

<sup>41</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 1, а.е. 15, л. 153 из Справка относно доклада на ОК на БКП – Габрово

<sup>42</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 1, а.е. 15, л. 272 из Справка относно качеството и разнообразяването на асортимента на стоките за широко потребление

изработени от най-добри материали и да отговарят на всички технически изисквания за съответното производство, не са съобразени с изискванията на естетиката, които пък са тясно свързани с модата. В това отношение още веднъж се отправя призив за създаване на нови, разнообразни, красиви и модерни облекла и допълнения и спиране от производство на такива, които от много години се произвеждат без никакво изменение.

Всъщност може би една от основните причини за малкото количество нови платове, десени, разцветки и модели, които реално се пускат на пазара всяка година, е, че периодът от време, който е *необходим за замисляне, узряване и експериментирание на новите образци, за оформяне на техните цени, за изработване на пробни количества, договаряне с търговията, планиране на производствената програма, снабдяването с необходимите суровини и спомагателни материали, произвеждането да кажем на договореното количества платове, изработването на облекла и тяхната дислокация в търговската мрежа е не по-малко от година – година и половина*<sup>43</sup>. При така действащата система, естествено, е невъзможно да се проявява гъвкавост и да се доставят разнообразни артикули в достатъчни количества, отговарящи на търсенето в даден момент, защото производството и количество им са били запланувани много по-рано. Друг съществен недостатък, за преустановяването на който призовават документите, е практиката летни облекла и аксесоари да се произвеждат през лятото, а зимни през зимата<sup>44</sup>, което отново възпрепятства зареждането на магазините с подходящи стоки и създава значителни трудности и поражда недоволство у гражданите. Твърде чести са и случаите, при които предприятията внасят самоволни промени във вече одобрените мостри, вследствие на което на пазара се появяват артикули, коренно различни от очакваните. Например заводът *9-ти Септември* – София, който работи и за износ, стеснява калъпите на зимните дамски обувки, за да изпълни по тях поръчката си за Англия, но след това ги използва и за направата на обувки за родния пазар, които обаче са напълно непригодни за употреба, тъй като краката на българките са по-широки от тези на англичанките<sup>45</sup>. Понякога своеволните изменения по отношение на десена или разцветката са толкова драстични *и то в ущърб на естетическия външен вид, че дори тези, които са ги одобрили, не могат да ги познаят*<sup>46</sup>. Друга не рядко срещана *изобретателност* е, че десен, одобрен само за определен вид плат, се използва и за всички останали. Списание *Жената днес* коментира този въпрос по следния начин: *Можеш да си купиш копринена рокля, приятелката ти да има басмяна със същите шарки, майка ти да си ушие пеньоар от дифтин\*... и всичко да бъде в един десен*<sup>47</sup>.

<sup>43</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 1, а.е. 15, л. 153 из Справка относно доклада на ОК на БКП – Габрово

<sup>44</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 1, а.е. 15, л. 271 из Справка относно качеството и разнообразяването на асортимента на стоките за широко потребление

<sup>45</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 1, а.е. 15, л. 80 из Доклад за работата на ЦНСМ за 1962 г.

<sup>46</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 2, а.е. 20, л. 2 из Доклад от инж. Йордан Трифонов, главен директор на ЦНСМ, до министъра на леката промишленост Дора Белчева относно създаване на орган за художествен контрол по асортимента на леката промишленост към ЦНСМ (22. X. 1969 г.)

\* Подобен на кадифе плат

<sup>47</sup> *Жената днес*, 1965, бр.5, с. 14

От казаното дотук изглежда, че в рамките на 60-те години масовото производство на модерни, красиви, разнообразни и качествени облекла и аксесоари, които да задоволяват желанията и вкусовете на по-голямата част от потребителките, е все още по-скоро проект, отколкото действителност. Тази реалност се осъзнава и от самите специалисти към ЦНСМ, което ясно се вижда от два документа от 1969 г., т.е. от самия край на разглеждания тук период.

Първият е предложение от Центъра да се създадат повече и по-ефективни начини за материално и морално стимулиране на творците, работещи в сферата на леката промишленост. Необходимостта от взимането на мерки в тази насока произтича от обстоятелството, че в момента (на предложението – б.м., А.Ч.) броят им е твърде малък, като повечето от тях работят в столицата и то основно в самото ЦНСМ, а производството се разгръща на територията на цялата страна. В Центъра и поделенията му, занимаващи се с въпросите на конфекцията, трикотажа, текстила, обувките и галантерията, работят общо щатни 49 художници (21 от тях се занимават с готовото облекло), докато в същото време производството им се извършва в 107 предприятия, заводи и т.н., в които са заети едва 26 художници<sup>48</sup>. Тази бройка по никакъв начин не отговаря на количеството артикули, модели, десени и разцветки, разработването на които изисква участието на творци. По тази причина според документа външния вид на изделията често се определя от другите специалисти в предприятията – технолози, конструктори, моделиери и т.н. – което понижава естетическите им качества<sup>49</sup>. В редица случаи трудът на художника (там, където го има) или *дизайнера*, както още го нарича документът, не се използва пълноценно, неговите права задължения и отговорности не са регламентирани. Предприятията проявяват слаб или никакъв интерес към внедряването на най-новите и интересни модели, създадени с негово участие, тъй като не се предвижда нито компенсация за усвояването на ново изделие, нито пък санкция, ако това не се извърши<sup>50</sup>. Документът също споменава за непълното съответствие между одобрения и договорен образец и реално произвежданите стоки и призовава за разрешаването на тези проблеми като, от една страна, се повишат изискванията към художника, но и заплащането му и възможностите за допълнителна квалификация, в това число и в чужбина, а от друга, се създадат механизми за компенсиране на предприятията, които внедряват нови артикули, за по-добро следене за спазването на утвърдените образци.<sup>51</sup>

За по-голям контрол призовава и другият документ. Той представлява доклад от директора на ЦНСМ, инженер Йордан Трифонов, адресиран до тогавашния министър на леката промишленост Дора Белчева. В него се набляга на необходимостта от създаване към Центъра на нов орган за художествен контрол по асортимента, тъй като

<sup>48</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 2, а.е. 20, л. 24 из Предложение от ЦНСМ относно материалното и моралното стимулиране на творческите работници в системата на МЛП

<sup>49</sup> Пак там, л. 25

<sup>50</sup> Пак там

<sup>51</sup> Пак там, л. 27-30

въпреки прецизната и взискателна преценка при одобряването на всеки нов модел<sup>52</sup> от художествено-технически съвети по съответните отрасли, подобряването и разнообразяването на асортимента остава незначително. Комисиите преди всяко договаряне\* преглеждат колекциите на предприятията и според отчетните данни обновяването на асортимента при повечето изделия е 50-70%, а при някои (например копирените) то е дори 100% по отношение на десените и разцветките<sup>53</sup>. Реално обаче, както бе посочено и по-рано в текста, то не е повече от 10%.<sup>54</sup> Всъщност решенията на съветите към Центъра са задължителни за производството само дотолкова, доколкото то трябва да спазва отраслово-техническите норми и да предлага на търговските организации само одобрени мостри. Какво количество от тях и кога ще бъдат изработени не зависи от комисиите. След подпечатването\* на образца, всъщност никой не контролира неговото реално изработване и внедряване в търговската мрежа, вследствие на което се стига до много от разгледаните вече проблеми и своеволия по отношение на асортимента и качеството на дрехите и аксесоарите<sup>55</sup>. Допълнителният орган трябва да спомогне за разрешаването на тези проблеми, като следи за точното възпроизвеждане на приетите от Центъра модели, прекратява производството на неодобрените, художествено неиздържаните и *демодирани*те и участва във всички съвети, комисии и прегледи на нови разработки<sup>56</sup>.

Дали и до каква степен предложенията в двата документа са реализирани на практика и какъв е ефектът от тях не може да се каже, тъй като за тази цел е необходимо проучването на източници от следващото десетилетие, което отива отвъд времевите граници на настоящото изследване. И двата текста обаче показват, че почти десет години след създаването на Центъра за нови стоки и мода въпросът за задоволяването на желанието на жените да бъдат модно, красиво и разнообразно облечени остава открит, а решението му се търси в създаването на все по-сложни и тежки, но в същото време и със съмнителна ефективност системи за преглеждане, одобряване/отхвърляне и установяване на естетическите качества на тъкани, готово облекло и допълнения.

Но ако, както изглежда, в рамките на цялото десетилетие реалното производство на модни артикули да не е никак задоволително, то същото не може да се каже по отношение на мероприятията, които се провеждат за тяхното пропагандиране. Последният параграф ще се занимае именно с тази тема.

## VI. Пропагандната дейност на Центъра за нови стоки и мода

<sup>52</sup> ЦДА, ф. оп. 2, а.е. 20, л. 1 из Доклад от инж. Йордан Трифонов, главен директор на ЦНСМ, до министъра на леката промишленост Дора Белчева относно създаване на орган за художествен контрол по асортимента на леката промишленост към ЦНСМ (22. X. 1969 г.)

\* Става въпрос за вече споменатите договаряния между производствените предприятия и търговските организации, които се провеждат през май и ноември в Пловдив.

<sup>53</sup> Пак там, л. 2

<sup>54</sup> Пак там

\* Т.е. одобряването му за договаряне.

<sup>55</sup> Пак там

<sup>56</sup> Пак там, л. 3

Съгласно Постановление № 124 на МС Центърът прави не малко, за да запознае гражданството с модните тенденции за съответната година, като по този начин се бори с *пълната вкусова дезорганизация*<sup>57</sup>, до която то е било доведено поради доскорошната липса на *институт, който да се грижи за създаване, развиване и контролиране на естетическото чувство у населението*<sup>58</sup>. Основните средства за пропагандиране на новостите в текстилното и шивашкото производство, на модната линия в тъканите, десените и разцветките са изложбите, ревютата, панаириите и, разбира се, телевизията, радиото и печата. Дейността в това направление започва още през 1961 г., когато в редица градове в страната, сред които Бургас, Толбухин и Русе, са организирани изложби, придружени с ревюта<sup>59</sup>. Официалните документи не дават подробности за събитията, но ревюто, проведено в гр. Русе, е отразено в списание *Асортимент и мода*<sup>60</sup>. Според поместения там материал, Цветана Станчева, художник към Центъра, изнася доклад, имащ за цел да запознае гражданите с тенденциите на модата през разглежданата година. Любопитно е, че в доклада се набляга на връзката между приложното изкуството и материалните блага, особено облеклото и тъканите<sup>61</sup>. По време на изложбата са прочетени още доклади от други специалисти от ЦНСМ, третиращи особеностите на новите тъкани и модната гама цветове. Текстът набляга на богатия и интересен асортимент от облекла и тъкани, които са показани на изложбата и особено на голямото разнообразие от вечерни тоалети, изработени от тафта-шине\*, брокат, тафта с ламе\* и воал\* и коприна. Представеното изобилие, естествено, се приема с одобрение от всички посетители<sup>62</sup> и те желаят възможна най-скоро да видят изложените артикули в магазините (много от показаните облекла и тъкани са дело на Мострената база при Центъра, т.е. още не са внедрени в производството).

Дейността по пропагандирането на модната линия за следващата 1962 г. е още по-мощна. Ревюта, придружени с доклади, са организирани в Ямбол, Толбухин, Русе, София, Пловдив, Бургас, Варна, Златни пясъци, Каварна, Созопол и др., на югославско-българската граница край Видин\* и в зала Универсиада по случай VIII конгрес на БКП. Наред с това са публикувани материали във вестниците *Отечествен фронт*, *Вечерни*

<sup>57</sup> *Асортимент и мода*, 1962, бр. 4., с. 18

<sup>58</sup> Пак там

<sup>59</sup> ЦДА, ф. 537, оп. 1, а.е. 15, л. 37 из Доклад за дейността на Центъра за новите асортименти на стоките и модата за 1961 г.

<sup>60</sup> *Асортимент и мода*, 1961, бр. 2, с. 12-13

<sup>61</sup> Пак там, с. 12

\* Шумящ, лъскав плат, подобен на коприната

\* Лъскави нишки, подобни на метал

\* Много тънък и прозрачен плат

<sup>62</sup> Пак там

\* Прави впечатление, че ревютата са концентрирани в морски курорти, където българските граждани влизат в пряк досег с много туристи, идващи от капиталистическите страни, и виждат тяхното облекло. Провеждането на ревюта близо до границата с Югославия също е интересно, защото там връзките със Запада са малко по-свободни и може би се пренасят нелегални стоки.

новини, *Кооперативно дело*, в списанията *Жената днес* и *Български войн* и други, а по радиото и телевизията се излъчват специални емисии на български и руски език<sup>63</sup>.

Много интересен по отношение на разглежданата тук проблематика е планът за пропагандната дейност на ЦНСМ за периода 1965-1966 г.<sup>64</sup>. Документът описва много ясно и конкретно рубриките за облекло и мода, които трябва да бъдат излъчени по телевизията и радиото, като за последното предаванията са разпределени дори по месеци. Освен това има списък на ежедневници и други периодични издания, в които трябва да бъдат поместени материали по съответната тематика, както и теми за лекционна пропаганда. За последните обаче не се дават сведения кога и къде ще бъдат проведени, но са посочени имената на лекторите, което впрочем важи и за предаванията по телевизията и радиото. Тук не е възможно да бъде изброено подробно всичко, което предвижда цитираният документ, но също така коментарът му не може да се ограничи само до гореизложеното най-общо описание, тъй като това не би било достатъчно за пълното му разбиране. По тази причина ще бъдат описани подробно само планираните телевизионни предавания, тъй като са най-малко на брой. Планът предвижда за телевизията да бъдат подготвени общо 12 материала, групирани тематично по следния начин: първо, облекло за различни случаи – официално дамско, всекидневно дамско, спортно дамско, абитуриентско, сватбено, бельо (нощници и пижами); второ, облекло според фигурата и възрастта – за пълни жени и младежко; трето, допълнения към облеклото – кърпи, шалове и шапки, накити, обувки и чанти. За излъчване по радиото са предвидени общо 23 рубрики, отнасящи се до модата и по-конкретно до дамското облекло. Те дублират темите, засегнати в телевизионните предавания, но също включват и теми като: *Модна линия на облеклото за 1966 г.*, *Модна линия на обувките за пролетта и лятото*, *Национални елементи в съвременното облекло*, *Как да подновим миналогодишното облекло* и т.н. Лекциите на модна тематика, които трябва да бъдат проведени са 7 на брой, като по-любопитна е тази на тема *Комплектуване на облеклото и допълненията*. Накрая планът предвижда сътрудничество с редакциите на 13 вестника и списания, сред които: *Работническо дело*, *Народна младеж*, *Лада*, *Жената днес*, *Наша родина*, *Новости в търговията*, *Отечествен фронт* и т.н.

Останалите документи, прегледани за целите на настоящото изследване, не дават информация доколко почините, предвидени в пропагандния план на ЦНСМ за 1965-1966 г. са реализирани в действителност\*, но това може би не е и чак толкова важно. Същественото в случая е самият замисъл, който стои зад изработването на разглеждания план. Очевидно, целта е новата модна линия да се наложи като

<sup>63</sup> ЦДА, ф. 537, оп.1, а.е.15, л. 80 из Доклад за дейността на Центъра за нови стоки и мода за 1962 г. За съжаление, докладът само изброява проведените мероприятия, без да дава по-подробни данни за съдържанието им.

<sup>64</sup> ЦДА, ф. 537, оп.1, а.е.15, л. 156-158. Тематичен план за пропагандната дейност 1965-1966 г.

\* Това може да бъде потвърдено по отношение на *Народна младеж*, *Жената днес* и *Лада*, поради това че посочените периодични издания са използвани като изворов материал за настоящата работа и в тях са открити много материали, изготвени от специалисти от ЦНСМ.

систематично и планомерно се популяризира в течение на една година, докато хората свикнат с новите цветове, десени и модели<sup>65</sup>. Като следствие от това съвсем естествено гражданите и особено жените ще търсят и ще искат да притежават облекло и аксесоари, отговарящи на тенденциите, пропагандирани посредством гореизброените канали. Придобиването на желаните артикули обаче, имайки предвид изложените в предишните параграфи проблеми при внедряването им в производството и разпространението им в търговската мрежа, може да се окаже твърде трудно постижима цел. За реализирането ѝ жените са принудени да изработват и прилагат всевъзможни тактики и да си служат с най-различни средства, сред които най-популярни са шиенето на дрехи у дома или използването на различни връзки и други осъдителни (от гледна точка на управляващите) практики.

Като заключение на настоящия текст и насока за евентуално бъдещо изследване, струва ми се, е логично да бъде поставен въпросът: *Дали и по какъв начин дамската мода на ниво всекидневие се явява резултат от набора и вида на тактиките, с които си служат жените, от една страна, и ефективността на действията, които режимът предприема за формиране на определени нагласи у своите гражданки и реалната възможност производството да задоволи така зародилите се вкусове и желания, от друга ?*

## ИЗВОРИ

Асортимент и мода (1961 – 1963)

Жената днес (1960 – 1969)

Лада (1960 – 1969)

Народна младеж (1954 – 1969)

Работническо дело (1960 – 1961)

Реклама (1963 – 1969)

ЦДА, ф. 136, оп. 30, а.е. 260 - доклади, докладни записки, предложения, постановления, и др. във връзка с организирането на производството и други, номенклатури на стоки и вещи и т.н.

ЦДА, ф. 537, оп. 1, а.е. 1 - постановления, разпореждания и решения на МС, наредби, правилници и методически указания по дейността на Центъра и редакциите и списанията и др.(1961-1967).

ЦДА, ф. 537, оп. 1, а.е. 15 - доклади, докладни записки и справки до Министерския съвет, Министерството на вътрешната търговия, Леката промишленост, Комитета за наука и цялостното решение по въпроса на промишлената естетика и др. (1961 – 1967) технически прогрес, ЦК на БКП и др. относно: изпълнение на точка 9-та от 209 –то постановление на МС, среща с моделиерите от шивашките предприятия, взели участие в разработването на колекции за ПРГ по култура на облеклото при СИВ; задачите, структурата и дейността на Центъра с 65-то постановление на МС и др.

<sup>65</sup> ЦДА, ф. 537, оп.1, а.е.15, л. 154 из Справка относно доклада на ОК на БКП – Габрово

ЦДА, ф. 537, оп. 1, а.е. 49 - преглед на колекциите за СИВ, участие на ЦНСМ в работата на ПРГ при СИВ по културата на облеклото и др. (1965-75).  
 ЦДА, ф. 537, оп. 2, а.е. 20 - доклад за създаването на орган за художествен контрол по асартимента (1969-70) и др.  
 ЦДА, ф. 537, оп. 2, а.е. 56 - изпращане на специалисти в чужбина за обмяна на опит и др. (1964-75).  
 ЦДА, ф. 537, оп. 2, а.е. 61 - протоколи на ЦНСМ за работата с експерименталните подразделения (1968-75).  
 ЦДА, ф. 537, оп. 3, а.е. 2 - постановления и разпореждания на МС за дейността на ЦНСМ (1960-1964).  
 ЦДА, ф. 537, оп. 3, а.е. 4 - правилници и др. документи за дейността на ЦНСМ (1960-68).

## ЛИТЕРАТУРА

Брунбауер 2011: *Брунбауер, У.* Социалистическия начин на живот. София: МД „Елиас Канети”.  
 Еленков 2008: *Еленков, И.* Културният фронт. София: Сиела.  
 Коев 1968: *Коев, В.* Естетика и мода в бита. София: Национален съвет на ОФ.  
 Леви 1969: *Леви, И.* Широко движение за нов социалистически бит. София: Издателство на НС на ОФ.  
 Цонков 1965: *Цонков, Г.* За социалистически бит: [Сб. от статии]: В помощ на пропагандистите на ОФ. София.  
 Bartlett 2010: *Bartlett, Dj.* Fashion East: The Spectre that haunted Socialism. Massachusetts: Institute of Technology.  
 Stitzel 2005: *Stitzel, J.* Fashioning Socialism: Clothing, Politics and Consumer Culture in East Germany. Oxford: Berg Publishers.